

М.В. ЧУБАТА

Марина Валеріївна Чубата, кандидат юридичних наук, асистент кафедри Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0003-3263-1010

ВИТОКИ ТА СТАНОВЛЕННЯ КИЇВСЬКОЇ ІСТОРИКО-ЮРИДИЧНОЇ ШКОЛИ: ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ІСТОРИКІВ ТА ПРАВознавців

Історико-юридична наука в Україні пройшла тривалий шлях становлення та розвитку, а її витoki сучасні дослідники не безпідставно відносять до часів Руської держави. Так, на переконання В. Заруби, добу Київської Русі можна охарактеризувати як «літописний період, коли історичні та юридичні знання не виокремилися в самостійні науки і перебували на рівні переказів та збору документів»¹. Лише в XIX ст., як стверджує в своїй монографії Т. Бондарук, починається «юридизація історії», а початок власне історико-правових досліджень авторка пов'язує передовсім з ім'ям Г. Даниловича, який тривалий час був чи не єдиним знавцем литовсько-руської історії та започаткував традицію, що усталилася в подальших студіях².

Появу наприкінці XIX ст. концепції «західноруського права» сучасні правознавці вважають принциповим зрушенням і своєрідним проривом в становленні українського права, а саму концепцію – найвагомимим результатом багаторічної праці істориків права «Київської школи», тобто тих вчених, творча діяльність яких була пов'язана з Університетом св. Володимира, де вони працювали або проходили навчання і підготовку до викладацької праці³.

Питання про засновників чи основоположників Київської історико-юридичної школи ще й сьогодні в літературі залишається дискусійним. Так, на думку Т. Бондарук, її основоположниками були М. Владимирський-Буданов і Ф. Леонтович⁴. Такої ж точки зору дотримуються і Н. Деркачова⁵, А. Соломаха⁶, Г. Герасимова⁷. Погоджуючись з думкою Т. Бондарук, В. Заруба акцентує увагу на тому, що школу історії західно-руського права (кінець XIX – поч. XX ст.) створили учні М. Іванішева М. Владимирський-Буданов та Ф. Леонтович⁸. Більш категоричний у своїх твердженнях Р. Левінець, який лише Владимирського-Буданова вважає «основоположником Київської історико-юридичної школи»⁹. Водночас С. Михальченко обстоює іншу точку зору, вважаючи засновником історико-юридичної школи М. Іванішева. Цьому питанню сучасний дослідник наукового доробку відомого вченого Київського університету Св. Володимира присвятив у своїй монографії окремий розділ під назвою «Н.Д. Іванишев и основание Киевской школы историков»¹⁰. Більше того, С. Михальченко не безпідставно, на наш погляд, стверджує, що М. Іванішеву довелося стати засновником відразу двох шкіл: історико-правової та історико-документалістської, котрі різнилися юридичним та конкретно-історичним методами дослідження¹¹. Цю позицію С. Михальченка згодом підтримали в своїй монографії, присвяченій новій реконструкції життєвого шляху та багатогранної діяльності відомого вітчизняного правника М. Іванішева, В. Андрейцев та В. Короткий, наголосивши, що стосовно порушеного вище дискусійного питання «загалом сучасний дослідник творчості Іванішева С.І. Михальченко має рацію»¹². Засновником Київської історико-юридичної школи називає М. Іванішева в своєму дослідженні О. Ковальчук¹³. У одній з найновіших публікацій про М. Іванішева дослідниця його біографії Т. Теремецька також констатує, що «вчений відіграв важливу роль у становленні та розвитку історико-юридичної школи»¹⁴.

Найбільш ґрунтовно це питання висвітлено в дослідженні І. Гриценка, який наводить низку аргументів, які красномовно свідчать, що саме М. Іванішев був засновником історико-правової школи Університету Св. Володимира¹⁵. Перша згадка про історико-правову школу Університету Св. Володимира, як стверджує І. Гриценко, була у 1904 р., коли О. Малиновський обґрунтував зв'язок між поглядами М. Іванішева і М. Владимирського-Буданова. Згодом про школу згадувалося в некрологах Ф. Леонтовича і М. Владимирського-Буданова, нарешті, більш детально, але без аналізу концептуальних основ школи, написав у 1935 р. Є. Спекторський¹⁶. Саме І. Гриценко вперше виокремлює чотири критерії існування феномена історико-правової школи: «Першим критерієм існування школи є неординарні особистості, активна педагогічна діяльність засновника школи: «учитель–учень». Другим критерієм є єдність загальних методів і принципів дослідницької діяльності засновника школи та передача наукової культури своїм учням. Третім за значенням критерієм є методологічна (теоретична, філософська) спільність членів школи, четвертим – близькість тематики досліджень, історико-правових концепцій»¹⁷. Серед інших дослідників називає і такий аргумент, що М. Іванішев фактично запозичив метод та термінологію німецької історичної школи права, але застосував їх до слов'янських законодавств. І. Гриценко підтримав думку В. Короткого та В. Андрейцева, що М. Іванішев поєднав методологію історичної школи права та слов'янознавчий зміст у правознавстві на основі богемського, моравського та мазовецького законодавства. Задля цього М. Іванішев широко застосував порівняльний аналіз¹⁸. Нарешті, М. Іванішев обґрунтував основний принцип документалізму в історико-правовій науці – абсолютизація джерела при мінімумі власних інтерпретацій¹⁹.

Заслужують уваги висновки І. Гриценка, в яких він визначає характерні риси історико-правових поглядів М. Іванішева: поділяв основні ідеї історичної школи права; відстоював національні засади розвитку права; виділяв слов'янський субстрат у праві; загальні принципи дослідження ґрунтувалися на визнанні необхідності порівняльного методу дослідження історико-правових явищ на широкій документальній базі; особливий інтерес до історії Великого князівства Литовського, яке визнавав як федеративне утворення; общину визнавав як винятково слов'янський інститут²⁰.

Сучасними науковцями дана висока оцінка не лише науковій, а й організаторській діяльності В. Іванішева. Так, як стверджують у своїй книзі, присвяченій історії юридичного факультету Університету Св. Володимира, І. Гриценко та В. Короткий «фактично весь цвіт юридичного факультету другої половини ХІХ ст. був зібраний М. Іванішевим»²¹. Інші науковці наголошують, що «професор М. Іванішев відіграв значну роль у становленні і розвитку історико-правової науки в Україні і Росії»²². На їх думку, тенденцію вивчення права свого краю М. Іванішев зумів передати молоді, яка його оточувала і займалася наукою. Найбільш видатними серед його учнів були О. Леонтович, О. Кістяківський, М. Владимирський-Буданов, О. Романович-Славатинський²³. Все це дало підстави І. Гриценку зробити висновок, що «в 40–80 рр. ХІХ ст. в Університеті св. Володимира сформувалась наукова історико-правова школа біля витоків якої стояв професор М.Д. Іванішев»²⁴.

Аналіз літератури дає нам підстави стверджувати про існування прикрого непорозуміння, яке пов'язане саме з прізвищем М. Іванішева, правильніше – з варіантами його написання різними авторами. Так, значна частина авторів подає це прізвище як «Іванишев», а інша – як «Іванішев». У монографії В. Андрейцева та В. Короткого «М. Іванішев» знаходимо біографічні дані, що дід Миколи Дмитровича був Олександр Іваниш, однак батько вченого Дмитро Олександрович «русифікував» своє прізвище й першим почав писатися як Іванішев²⁵. Спроба більш ширше ознайомитись з цим дискусійним аспектом проблеми привела нас до дослідження ілюстративного матеріалу, де неодноразово подаються документи з особистим підписом М. Іванішева, причому не знайдено жодного випадку, де б у підписі після літери «Н.» (Николай) при написанні прізвища «Іванишев» використовувалась російська літера «ы». До речі, слід зазначити, що і англійською мовою це прізвище пишеться «Ivanyshev», тобто «Іванішев». У зв'язку з цими фактами ми підтримуємо погляди дослідників С. Михальченка, І. Гриценка, В. Заруби, В. Андрейцева, В. Короткого, О. Ковальчука, І. Безклубого, В. Котюка та ін., що правильнішим буде написання прізвища вченого в транскрипції «Іванішев». Саме так прізвище відомого вченого написано в ювілейних виданнях останніх років про Київський університет²⁶, в той же час у працях енциклопедичного характеру більш поширеним є інший варіант – «Іванишев»²⁷. Питання залишається дискусійним, але не лише воно. Варто погодитись із нещодавно висловленою думкою Т. Теремецької стосовно діяльності М. Іванішева, що «його місце у формуванні вітчизняної історичної та історико-правової науки ще докладно не визначене. ...прийшов час по-новому, глибоко науково і неупереджено дослідити всі грані його таланту і створити інтелектуальну біографію»²⁸.

Досить важливим для дослідження особливостей становлення Київської історико-юридичної школи є з'ясування питання про учнів М. Іванішева. Так, В. Заруба вважає, що найбільш видатними серед них були О. Леонтович, О. Кістяківський, М. Владимирський-Буданов, О. Романович-Славатинський. До цієї наукової школи, на думку дослідника, належали також М. Ясинський, Г. Демченко, О. Малиновський, М. Максимейко, О. Шпаков (учні М. Владимирського-Буданова) та Ф. Тарновський (учень Ф. Леонтовича)²⁹. На переконання В. Заруби, «заслуга названих вчених полягає у тому, що вони вперше поставили питання про існування окремого (хоч і у складі загальноросійського), західно-руського, тобто українського і білоруського права, зі своїми специфічними особливостями. А це вже був крок уперед, сходинка вгору до виокремлення ІДПУ в самостійну науку»³⁰. Субсидіарною стосовно історії національного права виступала, як зазначає В. Заруба, академічна історія України, котра на той час також лише виокремлювалася з так званої «общерусской» історії³¹.

За радянських часів діяльність представників Київської історико-юридичної школи фактично не вивчалася. Одним із невеликих винятків можна вважати статтю О. Скакун, присвячену М. Іванішеву, але в ній вчений характеризується як історик і археограф, а не юрист і, зрозуміло, жодного слова в статті немає про його діяльність як основоположника Київської історико-юридичної школи³².

У ювілейних виданнях радянської доби, присвячених Київському університету, серед істориків згадувався лише В. Іконников, а серед юристів – тільки О. Кістяківський³³. Лише в короткий період «відлиги» в ювілейному виданні 1959 р. вміщено не лише інформацію про К. Неволіна, М. Іванішева, М. Владимирського-Буданова та О. Кістяківського, а й подано їх портрети³⁴. Більше того, характеризуючи діяльність М. Іванішева, автори (С. Ландкоф і С. Макогон) наголошують, що він підбирав собі помічників, які могли б продовжувати справу, розпочату ним, «такими помічниками й продовжувачами виявились О. Романович-Славатинський і М. Владимирський-Буданов»³⁵.

Викликає цікавість і такий факт, що в різні роки в ювілейних виданнях про Київський університет одні й ті ж вчені, яких справедливо називають «незабутніми постатями», в одному виданні відносяться до когорти істориків, в іншому – до правознавців³⁶.

На нашу думку, заслугове уваги одна із зарубіжних публікацій, у якій зазначається, що вплив Київської історико-юридичної школи поширився далеко за межі Київського та Варшавського університетів³⁷, а основна увага звертається на те, як втілювалися ці ідеї науковцями, які змушені були стати емігрантами³⁸.

Серед комплексних праць, присвячених становленню Київської історико-правової школи, виокремлюється монографія Т. Бондарук, але в ній відсутня характеристика діяльності М. Іванішева³⁹.

Таким чином, проблема становлення Київської історико-юридичної школи привертала увагу не одного покоління дослідників, проте багато її аспектів ще й сьогодні залишаються дискусійними та малодослідженими і чекають подальшого ґрунтовного вивчення.

- ¹ Заруба В.М. Огляд історії вивчення українського права. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 3. С. 73.
- ² Бондарук Т.І. Західноруське право: дослідження і дослідники. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2000. С. 10, 21.
- ³ Усенко І.Б. Українська історико-юридична наука та «Руська Правда». Антологія української юридичної думки: в 6 т. Київ: «Юридична книга», 2002. Т. 2. С. 11.
- ⁴ Бондарук Т.І. Основоположники Київської історико-юридичної школи М.Ф. Владимирський-Буданов і Ф.І. Леонтович. Київ: Віпол, 1995. 25 с.
- ⁵ Деркачова Н.О. Наукова концепція західноруського права в поглядах М.Ф. Владимирського-Буданова. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія 18. Економіка і право. 2015. Вип. 27. С. 166; Деркачова Н.О. Теорія походження держави за М.Ф. Владимирським-Будановим. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія 18. Економіка і право. 2015. Вип. 30. С. 100.
- ⁶ Соломаха А. Дослідження історії українського адміністративного права у працях Михайла Владимирського-Буданова. *Вісник Академії управління МВС*. 2010. № 3. С. 103.
- ⁷ Герасимова Г.П. Владимирський-Буданов Михайло Флегонтович. *Енциклопедія сучасної України*. Київ: ІЕД НАН України, 2005. Т. 4. С. 653.
- ⁸ Заруба В.М. Огляд історії вивчення українського права. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 3. С. 75.
- ⁹ Левінець Р.П. Владимирський-Буданов Михайло Флегонтович. *Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодення (1834–2004 рр.)*. Київ: ПРАЙМ-М, 2004. С. 170.
- ¹⁰ Михальченко С.И. Киевская школа в российской историографии (школа западно-русского права). Москва; Брянск: Изд-во БГПУ, 1997. С. 17–30.
- ¹¹ Там само. С. 29–30.
- ¹² Андрейцев В.І., Короткий В.А. Микола Іванішев: монографія. Київ: Прайм, 1999. С. 164.
- ¹³ Ковальчук О. Значення історичної школи праворозуміння в збагаченні системи цінностей права. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Юридичні науки. 2011. Вип. 87. С. 56.
- ¹⁴ Теремецька Т. До питання про інтелектуальну біографію М. Іванішева. *Історіографічні дослідження в Україні*. 2017. Вип. 27. С. 79.
- ¹⁵ Гриценко І.С. М.Д. Іванішев – засновник історико-правової школи Університету Св. Володимира. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Юридичні науки. 2000. Вип. 40. С. 13–17.
- ¹⁶ Там само. С. 14.
- ¹⁷ Там само.
- ¹⁸ Там само.
- ¹⁹ Там само. С. 15.
- ²⁰ Там само. С. 16.
- ²¹ Гриценко І.С., Короткий В.А. Юридичний факультет Університету Святого Володимира, 1834–1920. Київ: Либідь, 2009. С. 7.
- ²² Безклубий І.А., Ковальчук О.М., Котюк В.О. Літопис кафедри теорії та історії держави і права. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Юридичні науки. 2009. Вип. 81. С. 4.
- ²³ Там само.
- ²⁴ Гриценко І.С. М.Д. Іванішев – засновник історико-правової школи Університету Св. Володимира. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Юридичні науки. 2000. Вип. 40. С. 16.
- ²⁵ Андрейцев В.І., Короткий В.А. Микола Іванішев: монографія. Київ: Прайм, 1999. С. 7.
- ²⁶ Київський національний університет імені Тараса Шевченка: імена славних сучасників. Київ: Світ Успіху, 2004. С. 79; Київський національний університет імені Тараса Шевченка: незабутні постаті. Київ: Світ Успіху, 2005. С. 187.
- ²⁷ Антологія української юридичної думки. Київ, 2002. Т. 2. С. 13–14; Брега Г.С., Кузьминська О.Д., Іванішев Микола Дмитрович. *Енциклопедія історії України*. Київ: Наукова думка, 2005. Т. 3. С. 398; Усенко І.Б. Іванішев Микола Дмитрович. *Юридична енциклопедія*. Київ: Українська енциклопедія, 1999. Т. 2. С. 653–654.
- ²⁸ Теремецька Т. До питання про інтелектуальну біографію М. Іванішева. *Історіографічні дослідження в Україні*. 2017. Вип. 27. С. 89.
- ²⁹ Заруба В.М. Огляд історії вивчення українського права. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 3. С. 75.
- ³⁰ Там само.
- ³¹ Там само. С. 76.
- ³² Скакун О.Ф. М.Д. Іванішев як історик і археограф. *Український історичний журнал*. 1971. № 9. С. 118–122.
- ³³ Киевский университет. Документы и материалы. 1834–1984. Київ: Вища школа, 1984. С. 4.
- ³⁴ Історія Київського університету. Київ: В-во Київ. ун-ту, 1959. С. 240–256.
- ³⁵ Там само. С. 243.
- ³⁶ З іменем Святого Володимира / упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський. Київ: Заповіт, 1994. Кн. 1. С. 17; Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодення (1834–2004 рр.). Київ: ПРАЙМ-М, 2004. С. 170, 205; Київський національний університет імені Тараса Шевченка: імена славних сучасників. Київ: Світ Успіху, 2004. С. 53, 78; Київський національний університет імені Тараса Шевченка: незабутні постаті. Київ: Світ Успіху, 2005. С. 155, 423; Нариси історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Київ: Наша культура і наука, 2004. С. 297.

³⁷ Михальченко С.И. К вопросу о школе «Западно-Русского» права в эмиграции. Культурная миссия российского зарубежья. История и современность. Москва: Российский институт культурологии, 1999. С. 115.

³⁸ Там само. С. 115–118.

³⁹ Бондарук Т.І. Західноруське право: дослідження і дослідники. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2000. 160 с.

Резюме

Чубата М.В. Витоки та становлення Київської історико-юридичної школи: інтерпретації істориків та правознавців.

У статті проаналізовано погляди істориків та правознавців щодо витоків та особливостей становлення Київської історико-юридичної школи, звернено увагу на висвітлення цих питань у ювілейних виданнях з історії Київського університету, окреслено дискусійні та малодосліджені аспекти проблеми.

Ключові слова: Київський університет Св. Володимира, Київська історико-юридична школа, ювілейні видання, історія права, історіографія.

Резюме

Чубатая М.В. Истоки и становление Киевской историко-юридической школы: интерпретации историков и правоведов.

В статье проанализированы взгляды историков и правоведов на истоки и особенности становления Киевской историко-юридической школы, обращено внимание на освещение этих вопросов в юбилейных изданиях по истории Киевского университета, очерчено дискуссионные и малоисследованные аспекты проблемы.

Ключевые слова: Киевский университет Св. Владимира, Киевская историко-юридическая школа, юбилейные издания, история права, историография.

Summary

Chubata M. Origins and formation of Kyiv historical and legal school: interpretations of historians and lawyers.

The views of historians and lawyers on the origins and peculiarities of the formation of the Kyiv historical and legal school are analyzed in the article, attention is paid to the coverage of these issues in the jubilee publications on the history of Kyiv University; debatable and under-researched aspects of the problem are outlined.

Key words: St. Volodymyr University of Kyiv, Kyiv historical and legal school, jubilee editions, history of law, historiography.

УДК342.72/.73:340.13

Л.В. ТКАЧУК

Лідія Володимирівна Ткачук, здобувач Національної академії внутрішніх справ

ORCID: 0000-0002-3648-9915

МІСЦЕ ТА РОЛЬ АДВОКАТУРИ УКРАЇНИ В СИСТЕМІ ПРАВОНАХИСНИХ ГАРАНТІЙ ПРАВ ЛЮДИНИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розглядаючи Україну, відповідно до ст. 1 Конституції України¹ як суверенну, незалежну, демократичну, соціальну та правову державу, необхідно зазначити, що в умовах сьогодення влада повинна діяти лише в інтересах людини за допомогою правових інститутів та створити належні умови для людей, зокрема на захист прав у разі порушення. Слід зауважити, що серед науковців не має єдиної точки щодо розуміння дефініції поняття «правова держава», але ми поділяємо позицію М.В. Баглая, що «правова держава – це високий рівень авторитету державності, реальний режим планування права, який забезпечує всі права людини і громадянина в економічній та духовній сферах»². Проблемним є створення самого ефективного механізму для захисту прав людини, духовних та моральних підвалин суспільства на шляху вступу до європейської спільноти.

Правова захищеність громадян, яка включає в себе, зокрема, наявність надійних гарантій прав і свобод особистості, за твердженням І.І. Зайцевої, є однією з головних ознак що характеризують правову державу, де діяльність адвоката набуває важливого значення, покликана надавати кожному кваліфіковану юридичну допомогу³.

Відповідно до норм Основного Закону, зокрема ст. 3, головним обов'язком держави є утвердження і забезпечення прав людини. Права людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. За свою діяльність держава відповідає перед людиною⁴.

У складній структурі механізму правового захисту особливе місце займають правозахисні гарантії, спрямовані на створення певних умов, способів та засобів, які забезпечують реальну захищеність прав людини.